Adam Smith'te Solcu Damar

Sadık Usta Nisan 20, 2020 (1)

Görüntülenme Sayısı: 296

"*Ücret, kâr ve toprak rantı hem bütün gelirlerin hem de mübadele değerinin kaynağıdır. Bunların dışındaki her türden gelir, önünde sonunda bu üç kaynaktan türer… İnsan alış veriş yapan insandır; hiçbir hayvan bunu yapmaz –köpekler kemiğini bir başkasının kemiğiyle değişmez.*" Adam Smith

Adam Smith Kimdir?

Ulusların Zenginliği kitabı hakkında hemen hemen her şeyi biliyoruz, fakat yazarı hakkındaki bilgilerimizse ne yazık ki kısıtlıdır.

Bildiklerimiz, onun İngiltere'nin Gal bölgesinde aynı adı taşıyan bir avukat ve gümrük denetçisinin oğlu olduğu, ancak babasının doğumundan önce öldüğüdür. Bu nedenle de bir toprak baronun kızı olan Margret Douglas, babasız kalan bebeğini sadece hayatının merkezi haline getirmekle kalmayacak aynı zamanda onun mutluluğu ve başarısı için bütün imkanlarını da kullanacaktır.

Babasının ölümünün dışında Adam Smith'in hayatında kritik bir rol oynayan bir başka dramatik olaysa, onun 4 yaşındayken çingeneler tarafından kaçırılmış olması ve kovalamaca esnasında kaybolduğu, ancak sonra bulunarak ailesine teslim edilmiş olmasıdır. Görüldüğü gibi Adam Smith, henüz bebeklik dönemindeyken bir insanın yaşayacağı iki büyük travmayı birden yaşamıştır.

Muhtemelen kaçırılma olayı nedeniyle ailesi onu 14 yaşına kadar özel dersler verdirerek okutmuş ve sonra da yüksek eğitime devam edebilsin diye kaydını 1737 yılında, İskoçya'nın en gözde üniversitesi olan Glasgow Üniversitesi'ne yaptırmıştır.

Smith her zaman talihsiz bir çocuk olmadı. Glasgow Üniversitesi sayesinde İskoçya'nın ünlü Aydınlanmacısı Francis Hutcheson'dan sadece dersler almayacak aynı zamanda onun himayesinde büyük bir teorisyen de olacaktır. Smith'in, Hutcheson'dan aldığı felsefe ve ekonomi derslerindeki başarısı, onun nasıl gelişeceğinin de habercisi olmuştu. Okuldaki başarısı ona 1740'ta bir burs kazandıracak ve o da bunun yarattığı motivasyonla 1746 yılına kadar felsefe eğitimini devam ettirecektir.

Adam Smith'in biyografi yazarları, onun her zaman cana yakın, yardım sever ve sıradan emekçilerle iç içe; babasız kalması nedeniyle de annesine ve dadısına çok düşkün, sürekli okuyup yazması nedeniyle de çok dalgın biri olduğunu belirtiyorlar.

O, hem entelektüel birikimini hem de dengeli denebilecek ruhsal gelişimini esas olarak annesine borçludur. Smith, annesiyle birlikte bakımını üstlenen dadısını hayatının sonuna kadar yanından ayırmamış. Önce annesinin ölümü ve ardından da dadısının yaşama veda etmesi onu derinden sarsmış ve uzun bir süre söz konusu kayıpların etkisinden kurtulamadığı belirtilmektedir.[1]

Kim bilir belki de birçok kez aşık olduğu halde hiçbir kadınla uzun süreli bir birliktelik kuramamasının nedenlerinden biri de anne ve dadısına olan bağlılığıdır.[2]

Smith'in seyahatleri sevdiği, başka coğrafyaları merak ettiği, İngiliz kentlerinin yanı sıra Avrupa'nın birçok başkentini (kısmen görev icabı) severek gezip dolaştığı bilinmektedir.

Ancak onun dolaşıp en sonunda döndüğü yerin her zaman doğduğu küçük kasabası olduğu da not edilmektedir. Nitekim hayata gözlerini kapadığı yer de en yakın dostlarının bulunduğu küçük kasabasıdır… [3]

Anlatıldığına göre o tartışma ve sohbetlerde oldukça çekingen, kalabalık ortamlardansa hiç hoşlanmaz ve bir kenara çekilerek kendi kendisine konuşurmuş. Adeta tefekkür edercesine zihinsel yoğunlaşma pratikleri, Smith'in ölümüne kadar devam eden bir özelliği olarak hatıralarda yer bulmaktadır.[4]

Hatta o çoğunlukla, okuma yazma işine öylesine yoğunlaşırmış ki günlük hayattan koptuğu bile olurmuş. Kasabadaki insanların onu çok erken saatte sokakta, sabahlığı içinde dalgın dalgın yürürken hatta kendi kendisiyle konuşurken görmeleri de pek şaşılacak bir şey değilmiş.

Onun üretenlerden ve emekçilerden yana olan sınıf tavrını özel ilişkilerinde de görmek mümkündür; birçok yazar onun basit ve sıradan emekçilerle sohbet etmekten hoşlandığını, yoksulların ve emekçilerin bulunduğu mekânlardan sıkılmadığı ve adeta onlarla zaman geçirmekten haz aldığını belirtilmektedirler.

Smith'in Bilim Ahlakı

Adam Smith insan canlısı olduğu kadar bilimsel ahlaka da çok önem verirmiş. Onun hakikate bağlılığı, bağımsız tutumu ve bilimsel ahlakı en yüce değer olarak görme tavrı, herkese güven verir ve takdir toplarmış. Marx da Adam Smith'i değerlendiren yazılarında onun bu özelliğini özellikle vurgulamaktadır: "18. ve 19. yüzyıl burjuva aydınlarının birçoğunda görülen, araştırma ve inceleme merakı, gerçeklere bağlılık ilkesi, sınıf önyargısını bir kenara koyan ahlaklı tutum, Adam Smith'te fazlasıyla mevcuttu."

Bu nedenle Adam Smith eserinde çoğunlukla sermaye sahiplerini, sınıfsal hilelerinden (tekelleşme, işçilere az ücret ödemek için anlaşmalara varma vs.) dolayı yererken, çıkarlarını daha etkin bir şekilde savunsunlar diye işçi ve emekçilere de sendika ve meslek birlikleri kurma önerilerinde bulunmaktadır.[5]

Adam Smith, işadamlarına yönelik üç şüphesini her fırsatta dile getirmektedir:

Birincisi, işadamları kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutmaktadırlar;

İkincisi onlar serbest rekabetin (rekabet ilkesi, Smith'in en önemli kriterinin başında gelir, çünkü sıklıkla atıfta bulunulan 'görünmez el' metaforu rekabetten başka bir şey değildir) ilkelerini suiistimal etmektedirler;

Üçüncüsü ise onlar kendi çıkarlarına uygun yasaların çıkması veya yasal düzenlemelerin etkin hale getirilmesi için hükümetler üzerinde baskı kurmaktadırlar.[6]

Bazılarının iddia ettiği gibi Smith, ekonomi politiğin ilkelerini, pazarın çıkarları temelinde değil, fakat devlet, toplum ve pazar üçlüsünün uyumlu olma zorunluluğuyla gerekçelendirmektedir. Smith bu yöndeki tutumunu, hem insanlar arası ilişkilerdeki "sempati ilkesi"nin önemine hem de araştırmacının "yansız gözlem prensibi"nin sağladığı yararlarla açıklamaktadır.[7]

Hatta Custav Schmoller, sözüm ona Smith'in araştırma ve incelemelerini hiçbir etik değere önem vermeden yaptığını vurgulumak için onun bir "tümdengelimci ve materyalist" olduğunu ileri sürer. Bu bakış açısı doğru değildir, ancak araştırmalarında nesnel olduğu kuşku götürmez.[8]

Adam Smith'in en dikkat çeken yanlarından biri de onun çok ender bulunabilen kitaplardan oluşan servet değerindeki kitaplığıdır. Kütüphanesinde bulunan kitapların listesinin (kütüphanesi bugün Japonya'da) de kanıtladığı gibi Smith, dönemin en önemli yapıtlarını ya incelemiştir ya da fikir sahibi olacak kadar okumuştur.

Ne yazık ki bitiremediği ve yayımlanmaya uygun bulmadığı yazılarını, taslak ve notlarını yok ettirmiştir. Kimyager Black ve jeolog dostu Hutten'nın refakatinde bütün taslaklar ve notlar bir tören merasimi içinde yakılmıştır.

Peki bu taslak metinler ve notlar neden önemlidir? Bu, bir yazarın ve düşünürün hangi aşamalardan geçerek görüş ve düşüncelerini olgunlaştırdığını bilmek açısından önemlidir. Örneğin Marx'ın kaleme aldığı notlar ve taslaklar sayesinde Kapital'i hangi teorik aşamalardan geçerek olgunlaştığını birebir saptayabiliyoruz. Marx'ın Kapital'i yazma sürecinde *Ulusların Zenginliği*'ni en az 8 kez altını çizerek ve notlar alarak okuduğunu söz konusu taslak ve notlar sayesinde biliyoruz.[9]

Adam Smith özel işlerinde çok titiz, incelediği konuyu derinlemesine araştıran, yazdığını ise en ince ayrıntısına kadar oya gibi işleyen mükemmeliyetçi bir insan olarak bilinirmiş ki başyapıtı *Ulusların Zenginliği*'nin içerdiği devasa bilgi ve ayrıntılar da bunu kanıtlamaktadır…

Eğitimi ve Akademisyenlik Kariyeri

Okulunu başarıyla bitiren Adam Smit'in ilk başlarda şansı pek yaver gitmez ve bir süre iş de bulamaz. Ancak sonradan yakın akrabaların devreye girmesiyle Edinburgh'de konuk hoca sıfatıyla herkese açık dersler vermeye başlar. Dersleri renkli ve birçok alanı kapsayacak kadar da çeşitlidir: İngiliz edebiyatı, hitabet sanatı, ekonomi, felsefe ve hukuk… Her ne kadar söz konusu dersler, müfredat kapsamında olmasa da ilgi olağanüstüdür. Amfiler tıklım tıklım dolar… Smith bir anda üniversitenin en çok sevilen ve dinlenen hocalarından biri haline gelir. Sonra da henüz 27 yaşındayken mantık ve ahlak felsefesi profesörlüğüne atanır.

Mantık ve ahlak felsefesiyle yetinmeyen Smith, kısa bir süre sonra ekonomi üzerine de dersler vermeye başlar. Dersler Latincedir ancak öğrencilerin yaşının düşük olması (14-16) nedeniyle Smith derslerini İngilizce vermeye başlar, çünkü dersler bu sayede daha kolay anlaşılabilecektir.

Bu arada Smith, büyük İngiliz filozofu David Hume'la tanışır ve onunla hayat boyu sürecek sıkı bir dostluk da kurar. Tabii ki sadece onunla değil, dönemin ünlü ressamı Joshca Reyholds, Fransız aydınlanmacı, iktisatçı ve maliye bakanı Jacques Turgot, buhar makinesinin mucidi James Watt, ünlü Roma tarihçisi Edward Gibbon, oyuncu David Garrick, dönemin saygın yazarlarından Walter Scott ve Samuel Johnson'nun yanı sıra siyasetçi William Pitt'le da çok yakın dostluklar geliştirecektir. Bakan Pitt'le öylesine yakındırlar ki her karşılaştıklarında bakan ayağa kalkarak "hepimiz sizin öğrencileriniz" der ve saygıda kusur etmezmiş.

Eserlerinden de görüleceği gibi Smith, sadece akıllı bir gözlemci değil aynı zamanda bencillik, banallik ve benmerkezcilik nedir bilmeyen, insanlara yönelik önyargı taşımayan, açık, dürüst ve gerçekçi bir hümanisttir de.

İlk eserini, *The Theory of Moral Sentiments* (Ahlaki Duyguların Teorisi) yayımlamasının ardından ülke çapında ün kazanır ve kitabı ardı ardına birkaç baskı da yapar. Bu eserinde Smith, insanoğlunun doğasına ilişkin önemli saptamalarda bulunurken, "insan iradesinin sınırlarını ilahi güçler değil, bizzat insanın kendisi belirlemektedir" der. Bu düşünceler Smith'in hem Aydınlanmacılığını ortaya serer hem de büyük filozof Hobbes'tan bu yana bir önyargı sonucu genel bir kabul haline gelen insan benliğine ve karakterine yönelik karamsar ve olumsuz görüşleri reddetmiş olur.[10]

Kritik Paris Seyahati

1763 yılında profesörlük görevinden ayrılan Adam Smith, hayatında önemli bir rol oynayacak olan bir seyahate çıkacaktır. Bu seyahatin amacı, kraliyet ailesine mensup genç Baron Bucchleugh'a eğitmen olarak eşlik etmektir. Bu gezi esnasında Fransa'nın yanı sıra Avrupa'nın birçok ülkesini de gezen Smith, sadece dönemin ünlü Aydınlanmacılarıyla tanışmakla kalamayacak aynı zamanda ekonomi politik kuramda derinleştirecektir.

Smith'in Kıta Avrupa'sına yaptığı kritik geziden önce de ekonomi politiğe ilgi duyduğu ve hatta bu konuda dersler verdiği, sonradan bir öğrencisinin tuttuğu ders notlarının yayınlamasıyla anlaşılmıştır. *Ulusların Zenginliği* gibi hacimli ve bilgi açısından yoğun bir yapıtın birkaç yıllık bir araştırmanın ürünü olmayacağı kendiliğinden anlaşılacaktır; özellikle de eserin atıfta bulunduğu resmi raporların, kraliyet yıllıklarının, şahsi izlenim ve gözlemlerin çapı bunu kanıtlamaktadır.

Smith'in eserlerinde sıklıkla vurguladığı ve özlemini duyduğu uyum dünyası, salt ahlaki ilkelere dayandırılamazdı, bunun ekonomi politiğe dayanan maddi bir zeminin de olması lazımdı. Ancak, Smith'in Kıta Avrupa'sına yaptığı gezi ve Paris'te felsefi ve edebi sohbetlerin yapıldığı o ünlü salon toplantılarında tanıştığı Aydınlanmacılardan öğrendikleri, görüşleri üzerinde çok derin etkide bulunacaktır. Bu arada Fransa'nın ekonomik durumuna, ülkede uygulanan politik düzenlemelere ilişkin topladığı bilgiler, başyapıtının tamamlanmasına önemli bir katkı da sağlayacaktır.

Smith, Paris'in ünlü salonlarında, önemli fizyokratların yanı sıra söz konusu akımın lideri Quesnay'le de tanışmıştır. Maliye bakanı Turgot ve Ansiklopedistlerle (Voltaire, Diderot, D'Alembert, Holbach, Helvetius, Madam Geoffrin, Mademoisselle l'Espinasse) tanışması da ona çok şey kazandırmıştır. Hatta Smith'in, eğer üç yıl önce ölmeseymiş başyapıtını Quesnay'a ithaf edeceği de belirtilmektedir.[11]

Ulusların Zenginliği'nin içerdiği muazzam bilgilere, işbölümüne ilişkin ayrıntılı gözlemlere ve makineleşmeyi anlatan bölümlere, kullanılan kavramlara ve bunların mantığına, özellikle de birbirinden farklı meslek gruplarına ilişkin bilgilere, mesleklerin yapısına, işleyişine, işçilerin kullandığı makinelere ve bunların icadına, işlevlerine ve yeniliklere dair verdiği bilgilere bakılırsa, Smith'in Diderot'nun yayımladığı 35 ciltlik *Ansiklopedi*'den oldukça faydalandığı görülüyor. Diderot'un kurduğu Ansiklopedi'nin diğer mevcut ansiklopedilerden farkı, onun bilinen ve teknolojinin gelişmesiyle yok olma sürecine giren mesleklere ve bu meslek dallarında kullanılan makinelerin ve aletlerin yapısına ve işlevine dair ayrıntılı

bilgiler (çizimlerle desteklenmiş) vermesidir. En önemlisi de *Ansiklopedi*'nin her fırsatta yaratılan bütün zenginliğin, sadece ve sadece emekçilerin eseri olduğuna dair vurgularıdır ki Smith'in de bu görüşten derinlemesine etkilendiği çok açık görülmektedir.[12]

Yapıtın Tarihsel Önemi

Ekonomi politiğe ilişkin önemli eserler, daha önceden İngiltere ve Fransa'da yayımlanmıştı. Hatta bunun Antikçağa kadar giden kökeni de vardır.

Felsefeyi bilimlerin anası olarak gören ve bütün disiplinleri felsefe başlığı altında toplayan Platon'un aksine Aristoteles (MÖ. 384-322) ilk kez birbirinden farklı bilim dallarını ve disiplinleri özgün başlıklar altında tasnif etmişti. Ekonomik ilişkileri de "Oikonomia" üst başlığı altında toplamıştı.[13] "Oikos" Yunancada ev, "nomos" ise yasa demekti. Her ikisi birden "ev hanesinin (ailenin) geçiminin kuralları" olarak tanımlanabilir. Ya da üretim ve geçim kurallarının (yasaların) ortaya çıkarılması… Tabii ki Aristoteles bunu siyaset ve ahlak öğretisiyle ilişkilendirerek yapmıştı. Çünkü Aristoteles'e göre insan mutluluğu her şeyin üzerinde yer almalıdır ve bunun gerçekleştirilebilmesi için de toplumlara kural koyan ahlak, yönetim işlerini düzenleyen siyaset ve geçim sorunlarını ele alan ekonomi birbiriyle ilişkilendirilmelidir.[14]

Adam Smith de Aristoteles'in izini takip ederek üretim ve bölüşüm ilişkilerini ahlak ve siyasetle ilişkilendirerek ele almıştır.

Peki nedir ekonomi politik? Engels'e göre genel anlamda o, "modern burjuva toplumunun teorik analizidir". Veya "genel anlamda, insanoğlunun toplumsal hayatını belirleyen geçim sorununun, üretim ve mübadeleden kaynaklanan yasalarını düzenleyen bilim dalı" olarak nitelendirmektedir.[15]

Marx ise, ekonomi politiği, "ilk kez Fizyokratların özgün bir bilim dalı olarak incelediklerini ve incelemeleriyle onun yasalarına dikkat çektiklerini", ancak Adam Smith'in söz konusu bilim dalının temel başvuru kitabını yazdığını belirtmiştir. [16] Bunun adı da *Ulusların Zenginliği*'dir.

Adam Smith'in başyapıtının tarihsel önemini kavrayabilmek için önce onun hangi koşulların ürünü olduğuna göz atmak gerekecektir.

18. Yüzyıl Avrupa'sında Durum

18. yüzyıl hem İngiltere ve Kıta Avrupa'sı hem de Kuzey Amerika açısından bilimin yükselişte olduğu, Aydınlanma felsefesinin ise toplumun bütün düşünsel alanlarını belirlediği ve ekonomik gelişmenin de harikalar yaratan adımlarla ilerlediği bir çağdır.

Her iki coğrafi bölge ve ülkeler, sadece ekonomik açıdan zenginleşmekle kalmıyor aynı zamanda bilimde, kültür ve sanat alanında da alabildiğine canlanıyordu. Gemicilik, inşaat, dokuma, kimya, mekanik, ulaşım ve iletişim ezilen ülkelere yönelik saldırganlıkları teşvik etmekle kalmıyor, aynı zamanda bölge halklarını daha yoğun bir şekilde sömürme imkanlarını da artırıyordu. İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere dünyanın her bölgesinde birbiriyle kıyasıya bir rekabet içindelerdi.[17]

Adam Smith'in doğup büyüdüğü İskoçya ise Büyük Britanya Ada'sında yeniliklerin başını çekiyordu. 18. yüzyılın başından bu yana Aydınlanma felsefesinin serptiği tohumlar, dünyanın gelişmekte olan bölgelerinde verimli toprağa düşmüşçesine boy vermeye başlamıştı.

Maddi koşulların değişimi ve devrimlerin zorunluluğu düşüncesi, birçok bilim ve düşün insanını, çağın sorunlarına (üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkileri) daha etkin bir şekilde yanıt aramaya sevk ediyordu. Hiç kimse bu arayışın dışında kalamıyordu.

Adam Smith'in başyapıtını yayımladığı 1776 yılının aynı zamanda Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın başlangıç tarihi olması bir tesadüf olamazdı. Bu dönemde yayımlanan Aydınlanma eserlerine baktığımızda (Rousseau, Diderot, Helvetius, Holbach, Franklin, Kant) uygarlık tarihinin yeni bir evreye girdiği, artık çıplak bir gözle görülebilirdi; ki bunun ilk önemli işaretlerinden biri 1789 Büyük Fransız Devrimi'dir.

Adam Smith ise bu gelişmenin dışında kalamazdı ve ekonomi politik alanında öncü bir eserle yol gösterici olmuştur. Neredeyse ondan bir yüz yıl önce hem Newton doğa bilimleri alanından hareketle hem de Locke toplumsal-siyasal yasalardan hareketle "doğal yasaların" kendi doğasındaki uyumlu özelliklerinden bahsetmişlerdi. Onlara göre doğanın kendine özgü düzenleyici bir yasası vardı ve bunlara yönelik aşırı müdahale sadece söz konusu doğal gelişmeyi (zenginliği, verimi, gelişmeyi) kesintiye uğratmaz aynı zamanda toplumsal uyumu da sıkıntıya sokardı. Onlara göre aşırı müdahalenin ifadesi, kralın, aristokratların ve hemen onları takip eden kilisenin devlet ve toplumsal düzene hükmetmeleri ve bunun yarattığı koşullarda imtiyazlara sahip olmalarıydı.

Bir bakıma Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* adlı yapıtında, Aydınlanma felsefesine uygun olarak söz konusu siyasi-ekonomik imtiyazlara ve bunlara imkan tanıyan yapay koşullara itiraz ediyordu.

Tabii ki Smith'in kuramsal yapıtı incelenirken, onun 18. yüzyılın bir insanı olduğu unutulmamalıdır. O, o günün koşullarında, insanoğlunun düşünsel anlamda varabileceği en yüksek tepeye ulaşmış büyük bir düşünürdür. Toplumları analiz edişi, insanlık tarihine yaklaşımı, bilim, felsefe ve siyasete ilişkin yorumları ve en önemlisi de üretim ve bölüşüm ilişkilerine yönelik çözümleri, o günün koşullarında atılabilecek en devrimci bir adımlardır. Adam Smith, bir burjuva

düşünürüdür, ancak o 18. yüzyıl İngiltere'sinin en büyük devrimcisidir de. O gün kuramsal anlamda ondan ötesi yoktur. Onun ötesine geçmek demek, bilimin dışına düşmek, siyasi ve toplumsal hayallere kapılmak demektir.

Aşırı bir yorum olarak değerlendirilebileceğini de göze alarak şunu vurgulayabiliriz: Bir bakıma Smith, *Ulusların Zenginliği*'yle 18. yüzyılın *Das Kapital*'ini yazmıştır. O sonradan ekonomi politiğin vazgeçemeyeceği temel kavramları türetmekle kalmaz, aynı zamanda söz konusu devrimci kavramlar üzerinden feodalizmin gün batımına işaret eden siyasal-ekonomik bir program da ilan eder.

Eser öylesine etkili olur ki yayınlandığı tarihten (9 Mart 1776) kısa bir süre sonra üst üste beş baskı yapar. Hatta Smith'in amacı, kitaba, İngiltere'nin ticaret tarihine ilişkin kapsamlı bir bölüm de eklemektir, özellikle de İngiliz sömürgeciliğinin aracı olan Doğu Hindistan Şirketi'nin tarihçesini yazmaktı.[18] Ne yazık ki bunu başaramadan hayata gözlerini yummuştur…

Ulusların Zenginliği'nin özgünlüğünü tartışan iddiaların (Fizyokratların kuramını devşirdiği) yersiz olduğu zaman içinde anlaşılmıştır. Smith, eserini kaleme alırken sadece muazzam bir teorik araştırmaya girişmemiş aynı zamanda birçok işkoluna ait özgün deneyim ve gözlemlere de sahip olmuştu. Nasıl ki filozof ve ilahiyatçılar, dünya ve toplum açısından genel bir düzen ve yaşam sistemi düşünerek insanlık tarihine yön vermeye çalışmışlarsa, Smith de aynı şeyi ekonomi politik faktörleri kullanarak yapmıştır.[19]

Smith'e göre ilkel doğal durumdan en gelişmiş toplumların seviyesine erişebilmek için, var olması gereken unsurların başında toplumsal huzur, iç barış, düzgün işleyen ve hakkaniyetli ölçüler koyan bir yargı sistemi ve devletin zorunlu giderlerini karşılamak için gerekli olan ve ölçüsü kaçırılmayan bir vergi sistemi gelir. Gerisini ise, eğer aşırı bir müdahale söz konusu olmazsa "doğal yasalar" kendiliğinden halledecektir.[20]

Nitekim eserin ortaya koyduğu teorik çatı da bunu kanıtlamaktadır.

Ulusların Zenginliği, insanlık tarihini, üretim, işbölümü ve bölüşüm ilişkilerinin aldığı formlar açısından inceler. Smith zenginlik olarak nitelendirdiği uygarlık birikiminin (ekonomi, sanat, kültür, bilim, teknoloji, etik vs.) nasıl ve hangi süreçlerde meydana geldiğini eserinde ortaya koyar.

Eserdeki en önemli vurgu, uygarlık birikiminin temel kaynağının insan emeği olduğu saptamasıdır. İnsan emeği üzerinden oluşturulan birikim, aynı zamanda "kâr", "gelir" ve "kazanç" olarak betimlenen sömürünün ta kendisidir. Ayrıca Smith, gelişmekte olan ülkelerin yasal düzenlemeleri üzerinden "doğal yasalar"a dikkat çekerek feodal sömürü sisteminin akla ve mantığa aykırı olduğunu vurgulamaktadır.[21] Bunun için de birbirinden farklı ülkeleri, onların üretim alanlarını, güçlü ve zayıf yanları birbiriyle kıyaslar. Bu kapsamda devletlerin, toplumların, yasalar, alışkanlıkların, üretim olanaklarının, yöntem ve araçlarının yapılarını inceler; çözümler önerir…

Ülkelerin ve toplumların tarihsel gelişimini inceleyen Smith, belirli bir tarih kuramı benimser. Ona göre ilkel koşullarda yaşayan vahşi bir topluluktan en gelişmiş uygar devletlerin mevcut konumuna kadarki süreç, esas olarak üretimin şekli ve düzeyi tarafından belirlenmektedir. Siyasi ve toplumsal yapıları belirleyen de ekonomik ilişkilerdir ki Marx bu anlayışı sonradan olduğu gibi öğretisine dahil edecektir.

Smith'e göre tarihsel sistemlerin yapısını anlayabilmek için toplumların kat ettiği dört ana aşamayı bilmek ve bunları birbirinden ayırmak gerekir. Aynı şekilde bir toplumu incelerken onu belli bir konumdan bir başka konuma geçiren dinamikleri de anlamak ve kavramak gerekir.

Söz konusu aşama ve konumlar, insanların geçimlerini sağlamak için başvurdukları yöntem ve mülkiyet biçimleridir. Bu kriterlerden hareket eden Smith, dört farklı aşamayı avcılık, çobanlık, ziraatçılık ve en sonunda ticaret ve işletmecilik olarak tanımlamaktadır…

Smith'e göre, uygarlığın gelişme dinamizmini, insanoğlunun mevcut konumunu (maddi, zihinsel ve toplumsal) sürekli iyileştirme çabası belirlemektedir. Bunun her yerde mümkün olduğunu bilen insanoğlu, çalışkanlığıyla üretici güçleri geliştirdiği gibi toplumsal ihtiyaçlarını da günden güne çeşitlendirmektedir.[22]

Bir bakıma Adam Smith yapıtında, sınıfların oluşumunu ve toplumsal dönüşümleri üretim sürecinde görmekte ve bu süreci pazar, mübadele, işbölümü ve üretim mekanizmaları üzerinden analiz etmektedir. Buradan hareketle de toplumsal devrimlerin ekonomik temeline ve bunun yasalarının oluşumuna dolaylı olarak dikkat çekmektedir. Sonradan Kapital'de de görüleceği gibi Marx, bu yasalardan oldukça yararlanacaktır.

İşbölümünün Ortaya Çıkışı

Ekonomi politiğin yasalarını inceleyen Smith, uygarlaşma sürecinin işbölümüyle başladığını belirtmektedir. Smith'e göre işbölümüyle hem işgücünün verimliliği artmıştır hem de insan topluluklarının artan üretim verimliliği üzerinden refah toplumuna doğru yol almaları mümkün hale gelmiştir.

Sonradan göreceğimiz gibi Smith, işbölümüne dair açıklamalarında diyalektiğe başvurarak yoksunluğun yaratıcılığı, mevcut durumun da (üretim tarzında, aletlerin ve teknolojinin gelişiminde) olumsuzlanarak aşıldığını ileri sürecektir. Bu argümanların sonradan Smith'in yapıtlarını inceleyen Hegel'i derinden etkilemiş ve onun diyalektik yöntemine esin kaynağı olduğu da çok açıktır.[23]

Smith'e göre işbölümü, sadece insanoğlunun yetenekleri üzerinde geliştirici bir rol oynamaz aynı zamanda hem üretim sürecinde zaman tasarrufuna yol açar hem de keşfedilen ve yeni icat edilen makinelerin, aletlerin ve yöntemlerin daha verimli kullanılmasını sağlar. Tabii ki insanoğlunun sınırsız yaratıcılığını ve zekasını da geliştirici bir rol oynar.[24]

Bu sürecin ana yönlendirici motivasyonu, hareket ettirici motoruysa, insanoğlunun kendi çıkarını gözeten, ekonomik ve toplumsal açıdan yükselme arzusudur.

Ulusların Zenginliği'nin Anlamı

Adam Smith'in başyapıtı, 200 yıldan bu yana sadece iktisat tarihini değil aynı zamanda siyaset teorisini de etkilemektedir. Peki bu tarihsel açıdan nasıl değerlendirilmelidir?

Ya da Smith, söz konusu eseriyle nasıl bir keşifte bulunmuştu ki ekonomi politiğin tarihinde önemli bir yer edinmiştir?

Önce Smith hakkındaki ilerici ve gerici çevrelerin değerlendirmelerine bakalım…

Marx 1842-43'lü yıllarda, henüz devrimci bir demokrattan komünizme evrilmeden önce ve idealist felsefeden materyalist felsefeye geçme aşamasındayken, Smith'in kuramsal öğretisini dolaylı yollardan tanıma fırsatı bulmuştu. Özellikle Engels'in ekonomi politiğe ilişkin makaleleri ona bu konuda yol gösterici olmuştu.[25] Ancak şurası artık kesindir ki Smith'in öğretisi, Marx'ın yazılarından çok önce Hegel'in öğretisi üzerinden Hegelci grupları etkilemişti. Marx da henüz Hegel'in Smith'in yapıtını incelediğini bilmeden, onun (Hegel) "modern ekonomi politiğin birikimine sahip olduğunu" hayretle saptamıştır.[26]

Üretimi kırsal alanla sınırlayan ve dolayısıyla ekonomiye tek taraflı bir bakış açısıyla yaklaşan Fizyokratlardan farklı olarak Smith, kapitalist yeniden üretim sürecini derinlemesine kavrar. Marx ekonomi politik üzerine kaleme aldığı yazılarında, *Ulusların Zenginliği*'ni ekonomi politiğin temel klasiklerinden biri olarak sayar, hatta en başa yerleştirir. Gerçi Smith, Fizyokratlardan devraldığı veya bizzat kendisinin geliştirdiği kavramları sıklıkla muğlak bir şekilde kullanır ancak buna rağmen onun büyüklüğü, çözemediği sorunları halının altına süpürmemesi, aksine "onları çelişkili bir şekilde ele alarak, kuramın gelişmesine etkin bir katkıda bulunan tavrıdır."[27] Onu kendisinden önceki kuramcılardan farklı kılan da budur. O hiçbir sorunu, açıklamaları çelişki barındırsa bile görmezden gelmez.[28]

Smith kapitalist üretim sürecini inceleyerek, değer, ücret, kâr, rant ve sermaye kavramlarını en gelişmiş haliyle soyutlamıştı.[29] Ayrıca ilk kez Smith, insan emeğinin üretici güçler açısından oynadığı tarihsel rolü doğru teşhis etmişti.[30] Hatta bununla da kalmamış, emek değer teorisi üzerinden kapitalist üretim tarzının anatomisini de ortaya koymuştur.[31]

Kendisinden önceki kuramcılardan çok daha berrak bir şekilde pazarın üretim sürecindeki (mal değiş tokuşunun aslında toplumsal ilişkinin pazardaki bir yansıması olduğu) oynadığı tayin edici rolü de iyi çözümlemiştir. Smith'e göre "ürünler iki tür değer kavramı içerirler; birincisi ürüne olan ihtiyacı ifade ettiği için "kullanım değeri" olarak nitelendirilir; diğeri ise pazarda ortaya çıkar ve ürüne sahip olana yeni bir ürüne sahip olma olanağı tanır, ona da "değişim değeri" denmektedir.[32] Örneğin suyun hemen hemen hiçbir değişim değeri yoktur, ancak onun çok yüksek bir kullanım değeri bulunmaktadır. Veya pırlantayı ele alalım. Onun neredeyse hiçbir kullanım değeri yoktur ancak buna karşın büyük bir değişim değeri vardır.[33] Smith'e göre ürünün pazardaki değişim değeri onun "doğal fiyatıdır" ve bu, üründe harcanan emeğin karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır.

Ricardo gibi Marx da emek-değer kavramını ortaya atan kuramcının Smith olduğu konusunda birleşirler. Marx'a göre ayrıca Smith, ürün için harcanan emeği nicelik[34] olarak saptamaya çalışırken de bilim açısından övgüye layık bir çaba göstermektedir.[35] Smith'in değerin ortalama büyüklüğü hakkındaki saptamaları, değer olgusunun en uç noktasına kadar varmasını sağlar. Onun ekonomi politiğin tayin edici kavramlarına yönelik başarıları olmasaydı, Marx'ın keşifleri de muhtemelen daha güdük kalırdı. Marx'a göre Smith'in değer olgusuna yönelik kavrayışı, burjuvazinin bilgi kuramı açısından varabileceği en uç noktayı ifade etmektedir.[36]

Smith yazılarında sürekli emek-değerden bahseder[37], ancak mülkiyet yasasını Hegel'de olduğu gibi diyalektik yaklaşımla ele almadığından, sömürünün kaynağını da tam olarak keşfedemez. Yer yer artı değerden de bahseder, ancak onun "emek potansiyelindeki" varlığını keşfedemez.[38] Smith'e göre emek-değer gibi kârın kaynağı da somuttur, halbuki onun kaynağı emekçinin değer yaratma potansiyelinde yatar. O bir bakıma görüntüye takılarak, olguların (imgelerin) içerdiği özü, potansiyeli görememiştir. Bu nedenle de kâr ile artı değer arasındaki veya üretim maliyeti ile değer arasındaki farkı kavrayamamıştır.

Kâr ve Ücret İlişkisi

Smith'in kâr ile rantın ücretle olan ilişkisine yönelik açıklamaları ve saptamaları, kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkilerine yönelik dahiyane buluşları gözler önüne sermektedir. Kârı, işverenin emeği olarak gören kaba iktisatçı anlayışların yaygınlığına rağmen Smith bu tuzağa düşmemiş, kârın ve dolayısıyla sömürünün kaynağını, emekçinin değer üreten emeğinde görerek önemli bir saptamada bulunmuştur.[39] Ona göre özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte, sahiplik statüsünden kaynaklanan "havadan para kazanma" dönemi başlamıştır.[40] "Topraklar özel mülk haline geldiği andan itibaren, toprak sahibi, başkalarının emek harcayarak elde ettikleri ürünün önemli bir kısmını talep eder olmuştur. Toprak sahibinin elde ettiği ilk rantiye aynı zamanda toprağa harcanan emekten elde edilen paydır."[41]

Gerçi Smith, kendisinden önceki kuramcılardan farklı olarak sömürünün, kârın kaynağını ürünü pazarda satışa sunan sermaye sahibinin bir becerisi, hilesi, riski, talihi vs. olarak görmez[42], yaratılan değerin tamamının sonuçta ürüne

emek harcayan emekçiye ait olduğunu ve dolayısıyla da elde edilen kârı da söz konusu emek değerin yarattığını belirterek artı değer kavramına çok yaklaşır.[43] Fakat kavramın (sömürünün) kaynağını bütünüyle göremez. Bu sorunu çözmekse Marx'a kalacaktır. Marx'ın 1857 yılından başlayarak Kapital'i yazma süreci olan yirmi yıl boyunca daima Smith'le tartışarak "değer", "artı değer", ürünün "kullanım değeri" gibi kavramları olgunlaştırır.[44]

Smith'in Devrimciliği

Smith'in muazzam bir eserde dile getirdiği devrimci görüşleri, ne yazık ki aradan 250 yıl geçtikten sonra tartışmalı değerlendirmelere tabi kılınmaktadır. Birçok burjuva iktisatçısı, Smith'in görüşlerini dile getirdiği dönemin, çağın ve tarihsel koşulların özgünlüğünü dikkate almadan onun en geniş liberalizm ve küreselleşme yanlısı olduğu iddialarıyla dile getirirler. Hatta kimileri açıktan onun küreselleşmenin fikir babası olduğunu bile ileri sürebilmektedir.

Smith eserinin birçok yerinde vurguladığı gibi, eğer yeni yükselen burjuva sınıfıyla onların çalıştırdığı ve emeğini sömürdükleri işçiler arasında bir çıkar çatışması varsa[45] ve mevcut hükümet sermaye sınıfının safında yer alıyorsa ve hatta kapitalistleri koruyan yasalar çıkarıyor ve bunları kolluk gücüyle hayata geçiriyorsa o zaman Smith açıktan emekçilerden yana tutum alır.[46] Eğer çatışma büyük tekellerle küçük işletme sahipleri arasındaysa o zaman Smith, tekellere tavır alır.[47] Eğer çatışma feodal sistemle yeni yükselen sınıf (burjuvazi) arasındaysa, işte o zaman Smith tartışmasız bir şekilde burjuva sınıfından yana tutum alır.[48] Eğer çatışma, kırsa kesimle imtiyazlı kentler arasındaysa, o hiç tereddüt etmeden safını kırsal kesimden yana belirler.[49] Eğer çatışma, feodal-aristokrat toprak ağalarıyla toprak kiracıları arasındaysa, o zaman toprak kiracılarının safına geçer. Eğer çıkar çatışması toprak kiracılarıyla tarlalarda çalıştırılan yoksul amele sınıfı arasındaysa, o zaman tereddüt etmeden yoksulların yanında yer alır; eğer çıkar çatışması sermaye sınıfıyla, çalışan emekçi sınıf arasındaysa o zaman Smith hiçbir tereddüde kapılmadan çalışan emekçilerin safında yer alır; eğer çıkar çatışması loncalarla, kalfalar arasındaysa o zaman açıktan kalfaların yanında yer alır;[50] eğer söz konusu olan çıkar çatışması gelişmiş sömürgeci devletlerle sömürgeler arasındaysa, bu kez de şaşırtıcı bir şekilde onu sömürülen halkların yanında görüyoruz. "Bengal'de veya Britanya'nın Doğu Hindistan'ındaki [sömürgelerinde] servet öylesine hızlı ve kolayca elde edilmektedir ki orada sefalete sürüklenerek mahvedilen bölge halklarına ödenen ücretlerin ne kadar düşük olduğu kendiliğinden anlaşılabilir" der.[51]

Ulusların Zenginliği, Smith'in *Toplum Sözleşmesi*'dir. Smith siyasi açıdan bir cumhuriyetçi değildir, ancak söz konusu olan yoksulların ve ezilenlerin çıkarlarıysa o zaman o, en az Rousseau kadar radikal bir tutum alır.[52]

Hatta Smith devrimci tavrında öylesine ileri gider ki büyük yapıtını, gelecekteki "Büyük Uyum"a, yani Çinlilerin ünlü klasiklerinden olan *Dönüşümler Kitabı*'ndaki "Datong" (Büyük Uyum) efsanesine ithaf eder… Bunu da şöyle açıklar: "Büyük hedefe (Datong) varmak, hem dünyanın birbiriyle uyum içindeki düzenini hem de insanoğlunun mutluluğunun kusursuz hale gelmesini teşvik etmek."[53] Kelimesi kelimesine bu sözcüklerin sonradan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alması ise Smith'in etkisini gösteren önemli bir başarıdır.

Bir başka hurafeyse, Smith'in ekonomiyi ilgilendiren sorunlarda devlet müdahalesine kesinkes karşı olduğudur. Smith'in devlet müdahalesi konusundaki görüşü şöyledir: doğal koşullara, akla ve mantığa aykırı olan feodal sistem ve devlet yapısı, artık aşılmak zorundadır; üretimi boğan, gelişmekte olan yeni sınıfa hak, hukuk ve olanak tanımayan, üretmeden bütün ulusal zenginliği sefih bir yaşamla ve savaşlarda tüketen, üretimin ve pazarın dinamizmini çeşitli yasal düzenlemelerle boğan, aşırı vergilerle üretenleri bunaltarak yoksulluğa mahkum eden, yurttaşın girişimci ruhunu körelten devlet sisteminin aşılması zorunludur. Onun yerine toplumsal refahı temel alan; akıllı üretimi, akıllı dağıtımı ve akıllı bölüşümü sağlayacak bir devlet ve iktidar gelmelidir.[54]

Onun devlet müdahalesini eleştiren açıklamaları, feodal sınıf ve katmanların üretimi ve gelişmeyi boğan düzenlemelerine, serbest rekabeti yok eden ve tekellere tanınan imtiyazlara yöneliktir.[55]

Söz konusu taleplerin yükseltildiği çağın, dönemin ve koşulların özellikleri dikkate alınmadan bir değerlendirme yapılırsa, o zaman bu, zamanı ve olguların tarihselliğini göz ardı eden metafizik ve anakronik bir bakış açısı olur.

Ayrıca Smith, devletlerin ve hükümetlerin aklı ve mantığı önemseyen, ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmeyi teşvik eden her türden düzenlemelerine, yasa ve müdahalelerine bütünüyle taraftardı.[56] Nitekim onun önermeleri sayesinde İngiltere ve İskoçya, ekonomik gelişmeyi sekteye uğratan bir dizi feodal düzenleme ve prangalardan kurtulabilmiştir.

Ne var ki o, yükselmekte olan burjuva sınıfının ve gelişmekte olan sanayileşmenin getireceği yeni ve ağır sömürü şartlarının ve bu gelişmeyi güvence altına alan adaletsiz yasaların da engellenmesi ve dizginlenmesi gerektiğini göremedi… Tabii ki onun da kendine özgü sınıfsal önyargıları olmalıydı…[57]

Smith'in Bugünkü Anlamı

Smith'in *Ulusların Zenginliği* kitabı, şaşırtıcı bir şekilde ütopik sosyalistler tarafından da çok erken bir zamanda keşfedilmiş, incelenmiş ve teorik açıdan değerlendirilmiştir.

Saint Simon, kapitalist gelişmeyi ve endüstrileşmeyi, toplumsal kurtuluşun bir çaresi olarak görürken, Fourier ise toplumsal yabancılaşmayı artıracağı düşüncesinden hareketle onu reddetmekle kalmaz, hatta ismini anmadan Smith'le de alay eder.

Smith'in öğretisinden hareketle Saint Simon, emeği, zenginlik yaratan rolü açısından önemsemişti. Ayrıca işbölümüyle ortaya çıkan verimliliği de sanayileşmenin güvencesi sayıyor ve toplumların bu sayede refah ve mutluluğa kavuşacağını

hayal ediyordu. Saint Simon, toplumların üretimle kurtulacaklarına dair görüşünü Smith'ten doğrudan almıştı. Hatta o, insanlık tarihini ilerleten faktörün üretim tarzları olduğu düşüncesine de Smith'in yapıtını okuduktan sonra varmıştı.[58]

Fourier ise endüstriyel gelişmenin kendi içinde bir çelişki taşıdığını ve lanetli olması nedeniyle de halka felaket getireceğini ileri sürmüştü. Sismondi'den farklı olarak Fourier, zenginlikle yoksulluğun başa baş gideceğini dile getiriyordu. Endüstriyel ilerlemeyi diyalektik açıdan gözlemleyen Fourier, zenginlikte ilerlemenin aynı zamanda ahlaki sefalete yol açacağını belirtiyordu. 1829 yılında yayımladığı *Le nouveau monde industriel et societaire*'de" adlı eserinde şunları yazıyordu:"parçalanarak dağılmış ya da uygarlaşmış (yani kapitalistleşmiş) endüstriye yanlış bir döngü hakimdir: o attığı ileri adımlarla mutluluğun unsurlarını yaratmaktadır, fakat mutluluğun kendisini değil… Gözümüzün önündeki uygarlığın yoksulluk ve sefaleti, yarattığı bolluğun bir sonucudur."[59] Devamında ise, "İşte bu durum, söz konusu endüstrileşmenin daha da iyileştirilmesinin bir bedelidir ki söz konusu zenginlikten her yıl birçok sözüm ona filozof civcivin yumurtadan çıkması gibi çıkmaktadır. Kitapların bahsettiği zenginlik kadar, kulübelerde de bir o kadar yoksul yaşamaktadır."[60] Smith'in öğretisini kıyasıya eleştiren Fourier'nin görüşleri (iş bölümü, verimlilik, üretim sürecinin işleyişi vs. konusundaki uyarıları) esaslı dersler de içermektedir.

Günümüzün birçok iktisatçısı, ekonomi politiğin kuramcılarının geliştirdikleri terim ve kavramları abartarak Marx'ın iktisat teorisine yaptığı katkıları küçükseme yoluna gitmişlerdir. Marx da söz konusu kavramları (sermaye, ücret, fiyat, değer, kâr) kendisinin keşfetmediğini ancak bu kavramları açıklığa kavuşturduğunu ve ayrıca bunlara yeni anlamlar yüklediğini belirtir.

Yine aynı şekilde bazı sosyalist aydınlar, Smith ve Ricardo'nun bilimsel sosyalist teorinin eşiğine dayanmaktan kaynaklanan buluş ve açıklamalarını görmezden gelmekte, bu başarıları küçümsemekte veya tümden yok saymaktadır.

Smith ve diğerlerinin katkısı, Lenin'in de çok doğru bir şekilde saptadığı gibi, Marksizmin üç temel kaynağından (her açıdan) biridir ve dolayısıyla bu gerçeğin üzerinden atlanamaz. Fourier, St. Simon ve Owen gibi ütopik sosyalist kuramcılar nasıl önemli değerlerse, Hegel ve Feuerbach gibi filozoflar ne kadar vazgeçilmezse, Smith ve Ricardo da o derece önemli ve kıymetli değerlerdir. Kaldı ki Smith, Marx'ı üç kez hem ekonomi politik kuramcısı olarak hem ütopik sosyalizm (St. Simon, Fourier) hem de felsefe (olgunlaşmış Hegel diyalektiği) üzerinden etkilemiştir.[61]

Hegel henüz Frankfurt döneminde (1803-1806) J. Steuart'ın eserlerini ve özellikle de Smith'in *Ulusların Zenginliği*'ni etraflıca incelemiştir. Hegel'i inceleyen Marx, o dönemde Smith'in Hegel üzerindeki etkisini bilemezdi, ancak Hegel'in 1931 yılında *Jena Döneminin Hukuk Felsefesi* başlığıyla yayımlanan notlarında da görüldüğü gibi onun ekonomi politik kuramla etraflıca ilgilendiği anlaşılmaktadır. Smith'in öğretisinin *Tinin Görüngüsü*'nü iki açıdan oldukça etkilediği anlaşılmaktadır.[62] Bunlardan birincisi, emeğin insanlık tarihinde oynadığı dönüştürücü rolüdür. İkincisiyse Smith'in endüstrileşmedeki sorunlardan hareketle gelişmenin (iyileşmenin ve mükemmele doğru ilerlemenin) nasıl meydana geldiğine dair açıklamalarıdır. Burada Smith, sorunların, sıkıntıların, olumsuzlukların ve çıkmazların, zihinsel yaratıcılığı tetiklediğini, mevcut durumun gelişme kat ederek daha ileri bir aşamaya vardığını ve üretimin, makine ve aletlerinin de bu yolu izleyerek iyileştirildiğini ortaya koymaktadır. Bu mantığın Hegel'e tinin diyalektik sıçramayla ilerlediği düşüncesinin ana fikrini verdiği görülmektedir.

Bilindiği gibi Marx, Hegel'in *Tinin Görüngüsü*'nü Hegel Felsefesi'nin beşiği sayardı ve ardından da şunları belirtirdi: "Hegel'in *Tinin Görüngüsü*'nün büyüklüğü ve onun hasılatı –hareket ettirici ve yaratıcı ilkeyi olumsuzluğun diyalektiğinden çıkarmak, ki burada Hegel insanın kendisini yaratmasını, yani kendini ortaya koymasını ve gerçekleştirmesini bir süreç olarak kavramaktadır; bir bakıma emeğin özünü ve kendisini gerçekleştiren insanı hakiki insan, çünkü o kendi emeğinin bir ürünüdür, olarak kavramasıdır."[63]

Dolayısıyla ekonomi politiğin Marx üzerindeki etkisinden bahsederken onu salt Smith'in etkisi olarak değil, fakat özellikle Hegel ve ütopik sosyalistler üzerinden aktarılan, bir bakıma felsefe ve siyaset teorisi üzerinden gelen etkiyi de hesaba katmak gerekir.[64]

Smith'in kuramı, günümüzde birçok spekülasyona alet edilmektedir. Özellikle Smith'in "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ilkesini benimsediği hurafesinden hareketle onun yeni-liberalizmin ve küreselleşmenin teorisyeni olduğu ileri sürülmektedir. Smith'in ekonomi politik düşüncesi, onun ahlak ve toplumsal barış ve uyuma ilişkin teorilerinden ayrı değerlendirilemez.

Smith'in hem ekonomi politik hem de felsefi yazıları, 18. yüzyıl Aydınlanmasının öne çıkardığı bilimsel, sistemli, mantıklı ve sentezci bir inceleme yönteminin güçlü izlerini taşır.[65] Onda teoriyle pratik ve gözlem iç içedir. Onun kuramının, 200 yıl aradan geçmiş olmasına rağmen hala etkin ve öğretici olması, sadece onun kullandığı yöntemin sağlamlığını göstermez aynı zamanda onun ne kadar derin bir analizden hareketle sistemin özünü ve dolayısıyla gelişmenin yönünü de kavradığını gösterir. Onu günümüzde güncel kılan da bu özellikleridir.

Smith'in eserinde sıklıkla atıfta bulunduğu "doğal özgürlük" kavramının en önemli unsurlarından biri kuşkusuz insanoğlunun karşılıklı rekabete dayanan, kendi çıkarlarını koruma ve kollama dürtüsüdür.[66] Bu dürtünün aşırı uca vardığında, bencilliğe, ben merkezciliğe ve toplumun aleyhine olan davranış ve yöntemlere yol açtığını Smith de fark etmekteydi. Ancak o, aynı zamanda bir Aydınlanmacı olarak insanoğlunun doğadan gelen sağduyusuna, vicdanlı yapısına ve yardımsever eğilimine de güveniyordu. Sadece güvenmiyor, aynı zamanda aşırılıkların ortaya çıkmasını önleyecek somut tedbirler ve düzenlemeler de öneriyordu. Bu açıdan Smith, sadece akla ve mantığa güvenen bir Aydınlanmacı değil, aynı zamanda ezilenlerin ve çalışan emekçilerin çıkarlarını gözetecek kadar da halkçıydı[67]. Smith hem toplumun yüksek katına ait devrimci bir burjuvaydı hem de sıradan emekçilerle günlük hayatını paylaşacak kadar halkçıydı.

Smith'in felsefesi, özellikle de "doğal özgürlükler" kuramı, üretmeden tüketen bir sınıfın (aristokratların, toprak ağalarının, ruhban kesiminin) bencilliğine set çeken, ama aynı zamanda üreticilerin ve toplum yararına verimli işler yapan yurttaşların da emeklerinin yaratıcılığını teşvik eden bir kuramdı. Onun ulusların zenginliğini topluma mal etmeye çalışan, ortak üretimi ve tüketimi vurgulayan, ortak siyaseti (patates ekimi gibi özgün öneriler)[68], ortak ahlakı ve ulusların kendi içindeki birlik ruhunu vurgulayan teorisini, uluslararası sermaye tekellerinin vahşi sömürüsünün kuramı olarak lanse etmek, en hafif deyimle ikiyüzlülüktür.

---

[1] Rae, J.+Scott, W. Robert, "Adam Smith", *Geschichte der Ökonomie* (Haz. C. Recktenwald) içinde, Kröner Verlag, Stuttgart, 1971, s.68/69.

[2] Rae, J.+Scott, W. Robert, *Age*, s. 55.

[3] Rae, J.+Scott, W. Robert, *Age*, s.69.

[4] Rae, J.+Scott, W. Robert, *Age*, s.56, 64, 73.

[5] Recktenwald, H.C.,"Adam Smith", *Wohlstand der Nationen*, Zweitausendundeins Verlag, Frankfurt, 1989, s.14.

[6] Smith, Adam, Der Wohstand der Nationen, Zweitausendundeins Verlag, Frankfurt, 1989, s.54/55, 180.

[7] Aynı yerde.

[8] Akt. Kuttner, Antje, *Ökonomisches Denken und Ethisches Handeln*, Springers Ver., Wiesbaden, 2015, s. 19.

[9] Jahn, Wolfgang, "Etappen des kritischen Studium des Hauptwerkes von Adam Smith durch Karl Marx", *200 Jahre Adam Smith*, Akademie Verlag, Berlin, 1976, s.115 vd.

[10] Hobbes'un görüşleri için bkz. Usta, Sadık, *Dünyayı Değiştiren Düşünürler*, Cilt 2, Kafka Kitap, İstanbul, 2018, s.147 vd.

[11] Gide, Ch., Rist, Ch. *Geschichte der Volkswirtschaftliche Lehrmeinungen*, s.3.

[12] Smith, Adam, *Age,* s.54/55, 180.

[13] Aristoteles, *Politika*, Çev. Mete Tunçay, 4. Basım, Remiz Kitabevi, İstanbul, 1993, özellikle de I. Kitap, 3. Bölüm, s.10 vd.

[14] Aristoteles, *Politika*, s.11 vd.; ayrıca bkz. Linss, Vera, *Die wichtigsten Witschaftsdenker*, Marixverlag, 4. Basım, Wiesbaden, 2014, s.12/13.

[15] Engels, F., "Anti-Dühring", MEW, c.20, s.136.

[16] Marx, Karl, "Deutsche Ideologie", MEW, c.3, s.397.

[17] Shukow, J. (Haz.), "Die Handelskriege", *Weltgeschichte*, Bd. 5, s.376 vd.

[18] Recktenwald, "Adam Smith", *Geschichte der politischen Ökonomie* içinde, s.67.

[19] Viner, J., "Adam Smith", *Geschichte der politischen Ökonomie* içinde, s.74.

[20] Smith, Adam, *Age*, s.76.

[21] Bkz. Smith, A., *Milletlerin Zenginliği*, Çev. Harun Derin, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.47 vd.

[22] Rechtenwald, C., "Sunuş", *Der Wohlstand der Nationen* içinde, s.28/29.

[23] Jahn, Wolfgang, *200 Jahre Adam Smith*, Akademie Verlag, Berlin, 1976, s.116 vd.

[24] Smith, *Age*, s.52/53.

[25] Bkz. Usta, Sadık, http://odatv.com/yazar/sadik-usta/kapitalin-fikir-babasi-kimdi-1612161200.html (22 Mart 2017 tarihli link).

[26] Jahn, Wolfgang, Aynı yerde.

[27] Marx, Karl, MEW, Bd. 26/1, s.121.

[28] Thal, Peter, *200 Jahre Adam Smith*, Akademie Verlag, Berlin, 1976, s.16/7.

[29] Marx-Engels, *MEW*, Bd. 20, Berlin, 1972, s.217.

[30] Smith, *Wohlstand der Nationen*, s.115.

[31] Thal, Peter, *Age*, s.15.

[32] Smith, *Wohlstand der Nationen*, s.75,76,78.

[33] Smith, *Age*, s.75

[34] Smith, *Age*, s.77.

[35] Marx, Karl, *MEW*, Bd. 26/1, Dietz Verlag, Berlin, 1973, s.42.

[36] Akt. Thal, *200 Jahre Adam Smith*, Akademie Verlag, Berlin, 1976, s.18.

[37] Smith, *Wohlstand der Nationen*, s.81.

[38] Marx, *MEW*, Bd. 26/1, s.53 vd.

[39] Smith, *Age*, s.149.

[40] Smith, *Age*, s.98.

[41] Smith, *Age*, s.116.

[42] Smith, *Age*, s.96-97.

[43] Smith, *Age*, s.85.

[44] Marx, *MEW*, Bd. 26/1, s.40 vd.

[45] Smith, *Age*, s.136.

[46] Smith, *Age*, s.176,191,203.

[47] Smith, *Age*, s.209.

[48] Smith, *Age*, s.195/196.

[49] Smith, *Age*, s.186/187.

[50] Smith, *Age*, s.203.

[51] Smith, *Age*, s.148.

[52] Smith, *Age*, s.188/189.

[53] Smith, *Age*, s.76.

[54] Smith, *Age*, s.176.

[55] Smith, *Age*, s.182.

[56] Viner, Jacop, "Adam Smith", *Geschichte der politischen Ökonomie*, Stuttgart, 1971, s.82.

[57] Viner, *Age*, s.82/83.

[58] Zahn, Aynı yerde.

[59] Akt. Zahn, *Age*, s.61.

[60] Zahn, *Age*, s. 61.

[61] Bauernmann, Rolf, "Einige Bemerkungen zum Verhaeltnis Adam Smith-Hegel-Marx", *200 Jahre Adam Smith* içinde, s.141/142.

[62] Aynı yerde.

[63] Marx, *MEW*, *Ergaenzungsband*, I. Teil, Berlin, 1968, s.574.

[64] Bauernmann, *Age*, s.141/142.

[65] Smith, *Age*, s.153.

[66] Smith, *Age*, s.60.

[67] Smith, *Age*, s.180.

[68] Smith, *Age*, s.222/223.